

## KALBOTYRINĖS PASTABOS

### 1. Liet. *gaibjė*

Liet. *gaibjė* „banda“ LKŽ III 15 galbūt įeina į tą patį semantinį-derivatyvinį modelį „gauti, išigyti, imti“ → „gautas, išigytas) turtas“ → „naminiai gyvuliai (|| banda)“ kaip ir daugelis kitų kalbų galvijų (ir jų bandos) pavadinimų<sup>1</sup>. Atitinkamas veiksmažodis galėtų būti *ap-giēbti (-ia)* „apimti, apglėbti“ Mielagėnai (dar plg. tolesnės semantinės raidos *nu-*, *su-giēbti, -ia* „kiek išmanyti, nutuokti, sugebėti“ Mielagėnai, Skirsnemunė)<sup>2</sup>. Jos giminaičiais germanų kalbose, matyt, laikytini norv. dial. *keiva* „kairė ranka“, *keiv* „kreivas, susuktas“ (ide. *\*geibh-*). Tos pačios šaknies, tik be formanto, atrodo, yra ir liet. *į-gýti (-gýja)* „gauti, išitaisyti“, *nu-gýti (-gýja)* „gauti“ LKŽ III 357–8.

Kad *gaibjė* „banda“ greičiausiai buvo ne prasimanytas, bet gyvas lietuvių tarmių žodis (tegu ir siaurai vartojamas), rodytų jau vien jo fikscija senuosiuose Prūsų lietuvių žodynuose: *Gaibje, ės* (kaip *Gauje, ės*)<sup>3</sup>. Visai aišku, kad čia jis yra užrašytas taip, kaip buvo tariamas, t. y. *gaibje, gaibjės, gaibjei* etc. (kaip *gauje, gaujės, gaujei* etc.). Tad *gaibjė* (kaip ir *gaujė*, plg. *gaujė* Kretinga) yra perėjęs į *ē* kamieną dėl ne vienai vakarų lietuvių tarnei būdingos *įā* ir *ē* kamienų skirtumo neutralizacijos po palatalinių priebalsių<sup>4</sup>. Vadinas, šis žodis iš tikrųjų priklauso *įā* kam enui (t. y. *gaibia* < *\*gaibjā*), kur pasitaiko ir kolektyvinės reikšmės žodžių (pvz., *gaujā*).

### 2. Baltų *\*galvā*

Baltų kalbų galvos pavadinimo *\*galvā* semantinis ryšys su balt. *\*gala(n)* „das Ende“, pasikartodamas ir kitose ide. bei neide. kalbose<sup>5</sup>, yra gana aiškus. Ne tiek aiškus yra tų žodžių darybinis santykis (kamiengalis *-ā*, elementas *-v-*, ilgasis šaknies balsis resp. akūtas).

Galima manyti, kad prabaltiškuose dialektuose galvos pavadinimas buvo moteriškos giminės *u* (arba *ū*) kamieno daiktavardis *\*galus* (arba *\*galūs*) kaip neretas kūno dalių pavadinimas kitose ide. kalbose (plg. fem. lot. *manus* „ranka“, got. *handus* „t. p.“, gr. γένυς „žandikaulis“, s. ind. *bhrūh* „antakis“). Kad greta *o*-kamienio vardažodžio *\*gala(n)* „das Ende“ prabaltiškuose dialektuose buvo ir *u*-kamienis žodis *\*galu-* „galas, viršūnė, galva“, leistų manyti prielinksniis *galū* ir gausūs sudurtiniai žodžiai (*galūardis, galūdaržė, galūdienis, galūdirvis, galūgalvis, galūkaimė* ir kt.<sup>6</sup>), kurių pirmasis komponentas *galū*- veikiausiai ir yra grynas *u* kamienas. Šiam kamienui buvo būdinga tai, kad moteriškosios giminės vardažodžių paradigmoje, ypač šalutinių linksnių formose, šalia *\*-eu-* / *-ou-* pasirodydavo ir kamiengalio abliauto laipsnis *\*-ue-* / *-uo-*, plg., pvz., s. ind. gen., abl. sing. *dhenōh*\*, *dhenvāh*, dat. sing. *dhenāve, dhenvāi* ir kt. (nom. sing. fem. *dhenūh* „karvė“). Kad pastarojo

<sup>1</sup> Этимология 1971, Москва, 1973, p. 281 tt.

<sup>2</sup> LKŽ III 286.

<sup>3</sup> Plačiau žr. A. Sabaliauskas, Iš baltų kalbų gyvulininkystės terminologijos istorijos, LKK XII 18.

<sup>4</sup> Plg. J. Gerullis ir Chr. Stangas, Lietuvių žvejų tarmė Prūsijoje, Kaunas, 1933, p. 31.

<sup>5</sup> В. Н. Чекман, Балтийское и славянское *\*galvā*, — III Sąjunginė baltų kalbotyros konferencija. Pranešimų tezės, Vilnius, 1975, p. 154–5; plg. dar „Baltistica“, VI, 1970, p. 47–8.

<sup>6</sup> LKŽ III 72 tt.

tipo *u* (ar *ū*) kamieno fleksijos būta ir prabaltiškuose dialektuose, rodytų tokie prūsų kalbos infinityvai kaip *dātwei* „duoti“, *girtwei* „girti“ ir kt.<sup>7</sup> Baltų kalbose nykstant moteriškos giminės *u* (ir *ū*) kamienui, moteriškos giminės vardažodžiui *\*galus* (ar *\*galūs*) pereiti į *ā* kamieną buvo lengviausias kelias, nes kiti kūno dalių pavadinimai taip pat buvo *ā*-kamieniai (plg. *rankā*, *rūoka*, *rancko*, *nagā*, pr. *nage* „koja“, sl. *noga*, *kója*, *kāja* ir kt.) ir egzistavo tipo *\*galūa-* / *\*galūe-* *u*-kamienės formos, tapusios generalizacijos pamatu.

Tematizacijos metu pamatinio žodžio ir derivato opozicija, matyt, sukėlė ir tai, kad vedinio šaknies balsis buvo pailgintas (*\*galu-* / *\*galūa-* / *\*galūe-* → *\*gā-lūā*) (arba, jeigu tai atsitiko po intonacijų atsiradimo, jo šaknis įgijo akūtą) ir kad jis buvo priskirtas prie mobiliosios paradigmos.

Kadangi moteriškosios giminės *u*-kamienų vardažodžių slavų kalbose taip pat nėra išlikusių, panašų procesą galima įsivaizduoti buvus ir praslaviškuose dialektuose.

### 3. Pr. – *karkis*

Prūsų kalbos sudurtinio žodžio *birga-karkis* „kelle (ein grösserer Schöpflöffel, kaušas, samtis)“ antrosios dalies *-karkis* nėra būtino reikalo taisyti nei į *\*karikis*<sup>8</sup>, nei į *\*kartis*<sup>9</sup>, nes lietuvių kalboje jam galėtų atliepti *kárka* „kiaulės, avies staibis, kojos linkmuo; koja nuo kelio iki storumos; kumpio kaulas, už kurio jis kabinamas rūkant; gyvulio kulnis“<sup>10</sup>. Analogišką semantinę santykį turi, pvz., liet. *káušas* „medinis trumpu kotu samtis jovalui, vandeniui, grūdams, miltams ir kt. semti ...; užpakalinių kojų atsikišimas ties sulinkimu; kulnas, kulkštena“ (plg. *kojų káušas* Alsėdžiai) LKŽ V 445–6 (dar plg. *krājus* „rėčio ar kretilo šonai, krijas, graižas; kojos letenos pakilimas, keltis; bato vieta ties keltimi“; lat. *puòds* „der Topf; der Kessel“ *puòdikis*<sup>9</sup> „ein Spann (kojos keltis)“).

### 4. Pr. *baytan*

Pr. *baytan* „zeeb (Sieb, sietas)“, kad sugiminiuotų su liet. *sietas*, lat. *siēts*, V. Mažiulis taiso į *\*saytan*<sup>11</sup>. Tai visai galima, turint galvoje dažnus prūsų rašto paminklų rašybos netikslumus ir netgi klaidas. Ir vis dėlto norėtusi pažymėti, kad, pirma, dėl tekstų fragmentiškumo gyvajai kalbai būdingas žodžio polisemantiškumas prūsų kalbai yra visiškai prarastas ir, antra, (pamatinė) žodžio reikšmė neretai yra kilusi iš tokios reikšmės, kuri su žinomąja žodžio reikšme istoriškai nieko bendra neturi (plg., pvz., liet. *rėtis*, *rėtys* reikšmės „sietas“, „pintinė, krepšys“, (K. Sirvydo žodyne) „šarvai“ ir jų giminaičius liet. *rėtis*, *rėtis*, *retys* „užgijusios žaizdos žymė, randas; peilio išmušta vieta, šukė, išrupa“, lat. *rēta*, *rēte* „die Narbe, Wunde“, *rèsti*, *reñta*, *retėti*, *-ėja* „darytis retam; darytis nesuspaustam, su tarpais ...“, *rèsti*, *rēta*, *-ė*, *retėti*, *-ėja* „stiprėti gyjant; augti gyjant; darytis rečiui, rumbėti“<sup>12</sup>). Tad, gal būt, ir pr. *baytan* „sietas, rėtis“ kaip ir pr. *-karkis* atstovauja semantinei grandinei, ku-

<sup>7</sup> Plg. V. Mažiulis, Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai, Vilnius, 1970, p. 272 tt.

<sup>8</sup> J. Endzelīns, Senprūsų valoda, Rīgā, 1943, p. 151.

<sup>9</sup> V. Mažiulis, Prūsų etimologijos, „Baltistica“, XI, 1975, p. 84.

<sup>10</sup> Apie jį toliau žr. E. Fraenkel, LEW 222.

<sup>11</sup> V. Mažiulis, op. cit., p. 85.

<sup>12</sup> E. Fraenkel, LEW 724–5.

rios galas būtų lat. *biete* „ein Kalk-, Lehmschlägel“ ME I 306. Jų šaknies vokalizmų santykis būtų toks, kokį turi, pvz., pr. *playnis*: liet. *pliėnas*, lat. *pliens*, o jungiamąją semantinę grandį sudarytų, gal būt, lat. *bīte* „der Proviantstasack, die Speisepaudel“ ib. 304 (toliau plg. veiksmazodžius *bīt* „schieben“, *bī-d-īd* „schieben, rücken, schiebend stossen“).

S. KARALIŪNAS

## DĖL POROS FONETINIŲ REIŠKINIŲ INTERPRETAVIMO

### 1. Lietuvių literatūrinės kalbos *ie*, *uo* atitikmenys dūnininkų tarmėje

Kad jau XVI a. dūnininkų *i* ~ *y* ir *i* ~ *ie* savo tarimu buvo sutapę, gerai rodo J. Sprogio žodyno<sup>1</sup> duomenys. Čia dūnininkų ploto rusiškai užrašyti vietovardžiai šalia žemaitiškų lyčių su и (=žem. *i*, lk. *ie*) dažnai pateikiami ir su *e*, *ie* (=lk. *ie*), pvz.: Сетова (p. 289), Ситова (p. 290) 'upė, jungianti Paršežerį su Lūkstu'; Скабя пиева (p. 290) (Pavandenės valsčius), Кявлес пивас мишкас (p. 159) (Karšuvos valsčius), Жардинветис (p. 112) 'Kražių valsčiaus dirva', Жардинвиты (p. 112) 'Karšuvos valsčiaus dirva' ir d. kt. Formos su *e*, *ie* (=lk. *ie*) – greičiausiai vietovardžių aukštaitinimo rezultatas. Kad taip turbūt iš tikrųjų yra, rodo šiame žodyne pasitaikantys vietovardžių formų hiperkorektizmai, t. y. vietoj *i* ~ *y* rašymas *e* (= *ie*), pvz.: Ежня (p. 108) = *Yžnė* 'Karšuvos valsčiaus upė' šalia Поижни (p. 246) = *Payžnys* 'Karšuvos valsčiaus dvaras'; Пекойти (p. 225) = *Pykaičiai* 'Pajūrio valsčiaus dvaras' šalia Пикойти (tas pats) ir kt. Vadinas, jau ir XVI a. dūnininkų šnektų vartotojai negalėjo atskirti jose sutapusių lk. *y* ir *ie* (taip pat *ū* ir *uo*).

Pirmosios užuominos apie dvibalsių *ie*, *uo* atliepimą žemaičių šnektose *i*, *ū* jau randamos A. Šleicherio lietuvių kalbos gramatikoje<sup>2</sup>. Vėliau šį teiginį sukonkretino ir detalizavo J. Juška<sup>3</sup>. Jis aiškiai paliudytas ir visų žemaičių dūnininkų šnektas tyrinėjusių kalbininkų – K. Jauniaus, A. Salio, J. Gerulio, P. Joniko, V. Grinaveckio, Z. Zinkevičiaus, A. Balašaičio, V. Vitkausko ir kitų darbuose bei leidinio „Lietuvių kalbos tarmės“ palyginti kvalifikuotai užrašytuose šių šnektų tekstuose<sup>4</sup>. Tačiau kalbininkas A. Girdenis šio sutapimo nepripažįsta. Straipsnyje „Ką turi dūnininkai vietoj literatūrinės kalbos *ie*, *uo*“<sup>5</sup> jis siekia patikrinti, ar „bendrines lietuvių kalbos *ie*, *uo* atitikmenys žemaičių dūnininkų tarmėje yra ilgi monoftongai *i*, *ū*, nesiskiria nuo ilgųjų *ī*, *ū* = *y*, *ū*“ (p. 143). Tam reikalui buvo parinktos, kaip straipsnio autorius nurodo, „žodžių poros, kurias bendrinėje kalboje ir aukštaičių tarmėje skiria tik *ie*: *ī*, *uo* : *ū* opozicijos: *grūdās* : *grūdās*, *kuōdās* : *kūdās* „liesas“, *lieti* :

<sup>1</sup> Žr. Географический словарь древней жомойтской земли XVI столетия, Составленный Иваном Яковлевичем Спрогим, Вильна, 1888, 363 стр.

<sup>2</sup> Žr. Handbuch der litauischen Sprache von August Schleicher, I, Grammatik, Prag, 1856, p. 5.

<sup>3</sup> Žr. Jon's Juszka, Kalbos lėtuviszko lėžuv'o ir lėtuviszkas statraszimas arba ortograpija, Peterburge, 1861, p. 12, 14.

<sup>4</sup> Žr. LKT, p. 93–129.

<sup>5</sup> Žr. A. Girdenis, Ką turi dūnininkai vietoj literatūrinės kalbos *ie*, *uo*, „Baltistica“ VI(2), 1970, p. 143–146.